

УДК 902.87(045)

В. О. Забавін¹
С. Г. Небрат

КУРГАН ЗРУБНОЇ КУЛЬТУРИ ГРУПИ «ТРИ БРАТИ» БІЛЯ С. ВЕДЕНСЬКЕ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ РОЗКОПОК В. К. КУЛЬБАКИ)

У статті публікуються матеріали дослідження кургану зрубної культури доби пізньої бронзи з курганної групи «Три брати» біля с. Веденське на півдні Донецької області України. Обтунтовується актуалізують публікації матеріалів, отриманих під час досліджень у Північному Приазов'ї 1987 року під керівництвом В. К. Кульбаки, обумовлена реальністю загрози збереженню історичної спадщини України та її культурних цінностей, а також станом археологічної спадщини в умовах війни. Розглянуто обрядово-інвентарний комплекс поховань крізь призму створеного загального реєстру поховальних пам'яток зрубної культури Північного Приазов'я. Це дозволило уточнити й систематизувати джерельну базу, дати всебічну формалізовано-статистичну характеристику поховальних пам'яток за даними дослідженого некрополя, розглянути деякі технологічні особливості спорудження кам'яних гробниць зрубної культури. На підставі курганної порівняльної стратиграфії та типологічного аналізу обрядово-інвентарного комплексу було виокремлено три стратиграфічних горизонти, які відповідають основним хронологічним етапам виникнення та розвитку кургану зрубної культури. Стратиграфічні спостереження та аналіз обрядово-інвентарного комплексу поховань дозволили з певною часткою ймовірності встановити послідовність їх спорудження в кургані.

Ключові слова: Північне Приазов'я, археологічні дослідження, доба пізньої бронзи, зрубна культура, курган, гробниця, кам'яна архітектура.

DOI 10.34079/2226-2830-2024-14-38-19-34

Вступ. У польовий сезон 1987 року Маріупольський (Жданівський) загін експедиції Донецького державного університету під керівництвом В. К. Кульбаки дослідив два насипи у курганній групі з трьох курганів біля с. Веденське Новоазовської міської громади Донецької області, Україна (землі колишньої Безіменської сільської ради Новоазовського району Донецької області) (Рис. 1). Роботи експедиції проводилися під загальним керівництвом Т. А. Шаповалова (Шаповалов и др., 1987). Публікація присвячена матеріалам зрубної культури доби пізньої бронзи, отриманим під час дослідження кургану 1.

Першими, від самого початку війни, відчували на собі руйнівну силу російської агресії археологічні пам'ятки саме східної України. Унаслідок російської військової агресії із вересня 2014 року значна частина Північного Приазов'я, зокрема й с. Веденське перебуває на тимчасово окупованій території. Саме могили-кургани, зосереджені здебільшого на вододільних гребнях і плато, в першу чергу потерпають від бойових дій. З огляду на домінуючу топографічну локалізацію на місцевості та форму

¹ Робота виконана за підтримки Інституту археології в Нітрі Словацької Академії Наук, (План відновлення Словаччини, call code 09/03-03-V01) та грантових проектів VEGA 2/0017/24 і 2/0043/22. This work by doc. V. Zabavin, PhD, was supported by the Institute of Archaeology, Nitra, SAS (Recovery plan Slovakia, call code 09/03-03-V01) and by the grant projects VEGA 2/0017/24 and 2/0043/22 IA SAS, p. r. i., Nitra.

самого кургану, як штучної висотки, древні насипи доволі часто використовуються для облаштування пунктів або ліній оборони.

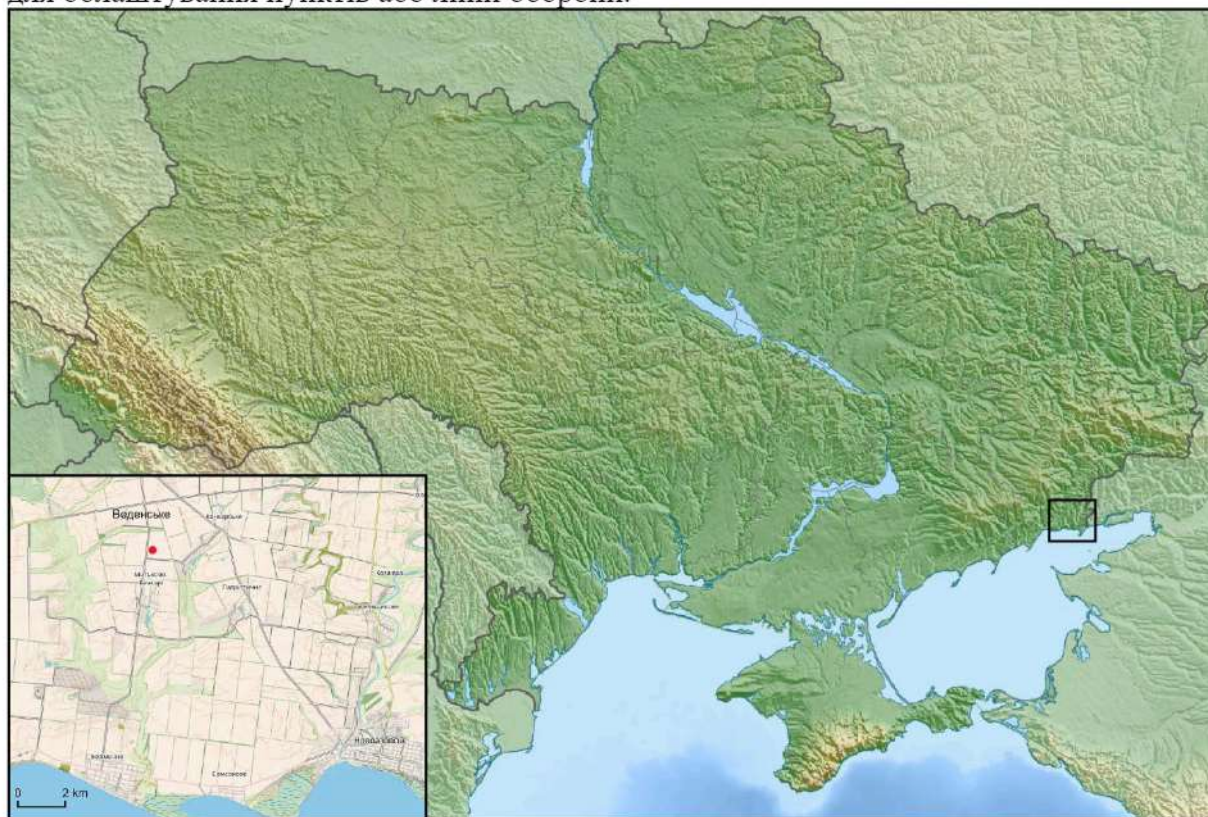


Рис. 1. Карта розташування кургану біля с. Веденське у Північному Приазов'ї
Fig. 1. Location map of the studied barrow near Vedenske village in North Azov Area

Зараз із сумом можна констатувати, що внаслідок російської військової агресії руйнуються не тільки археологічні пам'ятки. Знищуються та розкрадаються музеї, у тому числі археологічні колекції Північного Приазов'я. Накопичений багатьма дослідниками фонд джерел з вивчення історії давнього населення приазовських степів на початок війни перебував в різноманітних установах та музейних фондах різних міст. Зокрема у Музеї історії та археології МДУ та Маріупольському краєзнавчому музеї. Від початку повномасштабного вторгнення російських загарбників у 2022 році університетського Музею вже фізично не існує: експозиційне приміщення знищено, а залишки колекції та фондів розграбовано. Доля більшості експонатів, звітної польової документації та антропологічної колекції зараз невідома. Невтішна доля спіткала й археологічну колекцію, що зберігалася в міському музеї, яка, на жаль, також загинула внаслідок руйнування та спустошення Маріупольського краєзнавчого музею. Таким чином, реальні загрози збереженню історичної спадщини України та її культурних цінностей, а також стан археологічної спадщини в умовах війни значною мірою актуалізують потребу та вимагають публікації матеріалів, отриманих під час досліджень у Північному Приазов'ї.

Свого часу вже було опубліковано матеріали поховання у кам'яній конструкції кургану 1 біля Веденського (Посредников и Кравец, 1992, рис. 4, 1-3; Кульбака та Качур, 2002, рис. 30, 6-8). Також слід відзначити публікацію стратиграфічної колонки з цього кургану у роботах, присвячених періодизації зрубних могильників Північно-Східного Приазов'я (Литвиненко, 1999, рис. 3; Литвиненко, 2000, рис. 6). Ці факти, на

наш погляд, значною мірою підвищують актуальність введення у науковий обіг матеріалів розкопок кургану зрубної культури біля с. Веденське цілком.

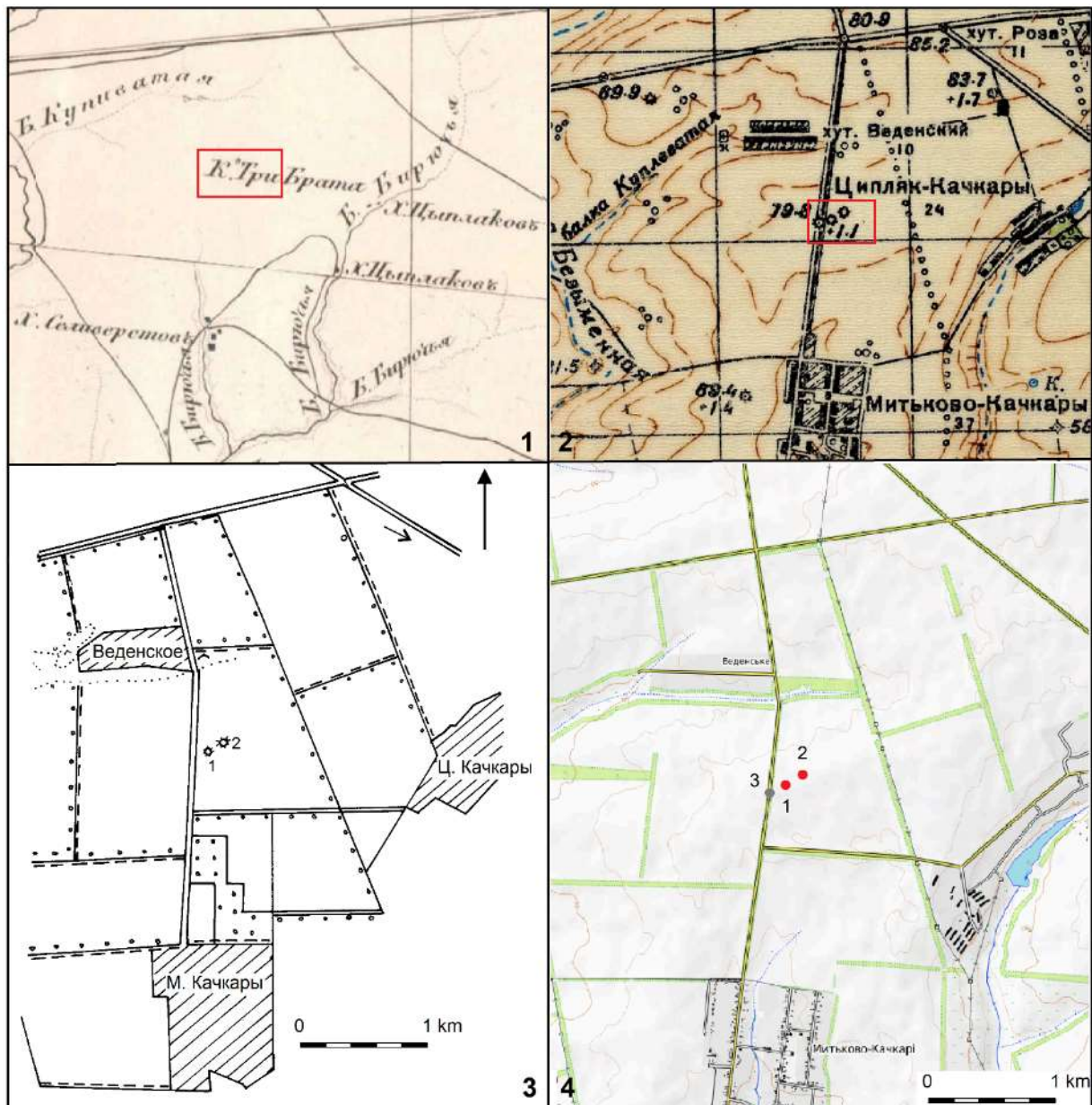


Рис. 2. Курганна група Три брати біля с. Веденське: 1 – фрагмент триверстової Військово-топографічної карти Катеринославської губернії 1846–1863; 2 – фрагмент карти Генштабу Червоної армії 1941, L-37–28, М: 100 000; 3 – ситуаційний план 1987; 4 – Інтерактивна топографічна карта України
 Fig. 2. Three brothers mound group near Vedenske village: 1 – fragment of the Military Topographic Map of the Katerynoslav Province 1846–1863; 2 – fragment of the Red Army General Staff map 1941, L-37–28, M: 100 000; 3 – situation plan 1987; 4 – Interactive topographic map of Ukraine

Археологічне оточення та історія досліджень. Терени Північного Приазов'я у межах Донецької області вважаються одним з найбільш насичених археологічними

пам'ятками регіонів України. Станом на початок 2022 р., згідно з обласною електронною базою пам'яток археології управління культури Донецької облдержадміністрації, на державному обліку в цілому по Донецькій області перебувало понад 9800 об'єктів археологічної спадщини. Серед археологічних пам'яток чільне місце займають саме кургани (понад 90% від загальної кількості врахованих археологічних об'єктів). До цієї цифри слід також додати передбачувану велику кількість ще не виявлених об'єктів. Так, за обласною електронною базою даних на початок 2022 року на території Безіменської сільської ради було враховано 18 пам'яток археології (з них 13 курганів). Безпосередньо в околицях с. Веденське враховано 5 об'єктів.

Дослідницький інтерес до курганних старожитностей зрубної культури Північного Приазов'я має давню традицію. В результаті за півтора століття досліджень була накопичена значна джерельна база, яка є досить репрезентативною в кількісному і якісному відношенні. На сьогодні ця база складається з 1515 поховань зрубної культури, досліджених у 235 курганних та 5 ґрунтових могильниках. В археологічному відношенні регіон Північного Приазов'я досліджено доволі добре, хоча й дещо нерівномірно. Менш насичений розкопаними могильниками виявляється межиріччя Кальміусу та Грузького Єланчика, де знаходився пропонуваній у публікації курган.

Найближчими територіально дослідженими пунктами виявилися розкопані у різні роки кургани біля сіл Безіменне та Пікузи (Комінтернове) Новоазовського району. У 1988 – 1991 роках Новоазовською експедицією під керівництвом В. М. Горбова біля с. Безіменне була досліджена курганна група з 5 насипів, яка містила поховання від доби бронзи до середньовіччя, у тому числі й зрубної культури (Горбов и Усачук, 1988; Горбов, Клименко и Усачук, 1991; Горбенко, 1997). У 1991 році біля цього села був досліджений ще один поодинокий курган зрубної культури (Горбов, Клименко и Усачук, 1991). Біля с. Безіменне також було виявлено та частково досліджено декілька поселенських пам'яток зрубного часу, зокрема й два ґрунтових поховання на одному з поселень (Горбов, 1996; 1997).

В околицях с. Комінтернове (х. Пікузи) в різні роки також було досліджено кілька пам'яток. Так, у 1976 році Другою Сіверськодонецькою експедицією ІА АН УРСР під загальним керівництвом С. Н. Братченка було досліджено 4 насипи в різних курганних групах, які містили поховання від епохи бронзи до середньовіччя, зокрема й зрубної культури (Братченко и др., 1976; Гершкович, 1982, с. 17-18). У 1986 році Маріупольською експедицією під керівництвом В. К. Кульбаки біля села було розкопано курган, що містив три поховання зрубної культури (Кульбака, Забавин и Небрат, 2009).

Методи досліджень та їх результати. Досліджена 1987 року курганна група знаходилася в зоні будівництва зрошувальної системи на території колгоспу «Дружба народів» Новоазовського району Донецької області, за 0,85 км на південний схід від с. Веденське, на схід від дороги, що веде із с. Митьково-Качкарі в с. Веденське. Визначити групу як автентичний об'єкт історико-культурного ландшафту Приазов'я та локалізувати її на місцевості вдалося під час роботи з архівними джерелами та картографічними даними за допомогою супутникової системи навігації GPS (Рис. 2).

Курганна група «Три брати» вперше була виявлена та позначена на картах військовими топографами у середині ХІХ ст. (Військово-топографічна карта Катеринославської губернії та земель Війська Донського 1846-1863 років під редакцією Ф. Ф. Шуберта. М: 3 версти/1 дюйм, Ряд ХХVІІІ. Аркуш 16). Курганна група з трьох курганів також відома за Картою Генштабу Червоної армії 1941 року, складеною на підставі топографічної зйомки 1925-1926 років (М: 100 000, Планшет L-37-28). Тут

позначена дорога, яка прокладена крізь насип одного з курганів групи. Таким чином, під час досліджень археологічної експедиції Донецького університету 1987 року один з курганів групи (курган 3) знаходився під дорогою та на місцевості не ідентифікувався (пам'ятка має прихований характер). Цього року загоном експедиції під керівництвом В. К. Кульбаки було досліджено два насипи з групи (кургани 1 та 2).

Курганна група розташовувалася на вододільному плато у межиріччя Кальміуса та Грузького Єланчика (басейн Азовського моря), на вододілі між двома невеликими степовими балками Куплевата та Бірюча, що безпосередньо впадають в море. Курган 1 знаходився за 0,1 км на північний схід від дороги. Курган 2 розташовувався за 0,15 км на північний схід від кургану 1. Висота кургану 2 на момент досліджень становила 1,3 м, діаметр близько 26 м. Насип розорювався. У кургані відкрито два поховання: одне невизначеної культурної приналежності та одне середньовічного кочівника.

Курган 1. Розкопки кургану проводилися бульдозером методом паралельних траншей із залишенням центрального стратиграфічного профілю між ними. Перед початком розкопок проводилися інструментальна зйомка насипу та розбивка центрального профілю. Ґрунт знімався горизонтальними шарами за допомогою техніки. Бровку в процесі дослідження зачищали й закреслювали для аналізу стратиграфії поховань і процесу спорудження курганного насипу. За центр приймається вершина кургану – польовий репер (R). Вимірювання глибин поховань проводили від репера. На загальний план поховання наносили методом перпендикуляра до основної реперної лінії. Місце розташування поховання в кургані дається в градусах, а відстань від центру в метрах.

Висота кургану на момент досліджень становила 1,6 м, діаметр близько 30 м. Курган розорювався. Дослідження велося із залишенням центральної бровки за лінією північ – південь. У стратиграфічному розрізі по центральному профілю простежено наступні шари: материковий суглинок із рівня 2,1 м від R, похований ґрунт завтовшки близько 0,5 м, гумусний насип потужністю 1,6 м у центрі. Стародавній горизонт простежувався лише на невеликій ділянці, що фіксується викидом материка з поховання. У кургані відкрито 7 поховань зрубної культури (Рис. 3).

Поховання № 1 (Рис. 4, 1-5) було виявлено в насипу на відстані 7,2 м від центру, під кутом 148°, на рівні 0,7 м від R. Поховальна споруда – кам'яний ящик заввишки до 0,5 м, розмірами 1,8×1,2 м. Конструкцію складено з вапнякового каміння невеликих розмірів (у середньому 30×20 см, завтовшки до 15 см) та спрямовано довгою віссю за лінією південний захід – північний схід. Південна стінка споруди завалилася вбік. На дні, в чорноземі, в північно-східній частині поховання виявлено пляму попелястого кольору з вкрапленнями вохри та фрагментів кальцинованих кісток. Південніше плями знаходилися дві керамічні посудини, в центрі поховання – таранна кістка невеликої тварини (астрагал).

1. Посудина 1 – великий глиняний ліпний горщик з широким гирлом, вузьким дном і ледь наміченим ребром у верхній частині. Вінця оформлені у вигляді відтягнутого валика. Під вінцями посудину орнаментовано композицією з трикутників, розташованих вершинами догори. Трикутники виконані відбитками крученого шнура, всередині заповнені паралельними косими лініями того ж типу. Поверхня посудини сіра, шорстка, не загладжувана, на зламі чорного кольору. Розміри: висота 17,5 см, діаметр вінця 19,8 см, діаметр дна 9,6 см (Рис. 4, 3).

2. Посудина 2 – невелика глиняна ліпна банка, не орнаментована, світло-коричневого кольору. У керамічній масі велика домішка грубозернистого піску. Посудина виконана недбало, краї вінця нерівні, поверхня горбиста. Розміри: висота 5,0 см, діаметр вінця 7,6 см, діаметр дна 6,0 см (Рис. 4, 5).

Поховання № 2 (Рис. 4, 6, 7) було виявлено перед материковим суглинковим шаром на відстані 3,3 м від центру, під кутом 256° , на рівні 1,7 м від R. Поховальна споруда – невелика прямокутна яма із закругленими кутами, розмірами $0,6 \times 0,4$ м. Яма спрямована довгою віссю за лінією південний захід – північний схід. Поховання сильно порушене норами, положення похованого простежити не вдалося. У заповненні ями виявлено кілька кісток дитини. У південному кутку поховання знаходилася керамічна посудина.

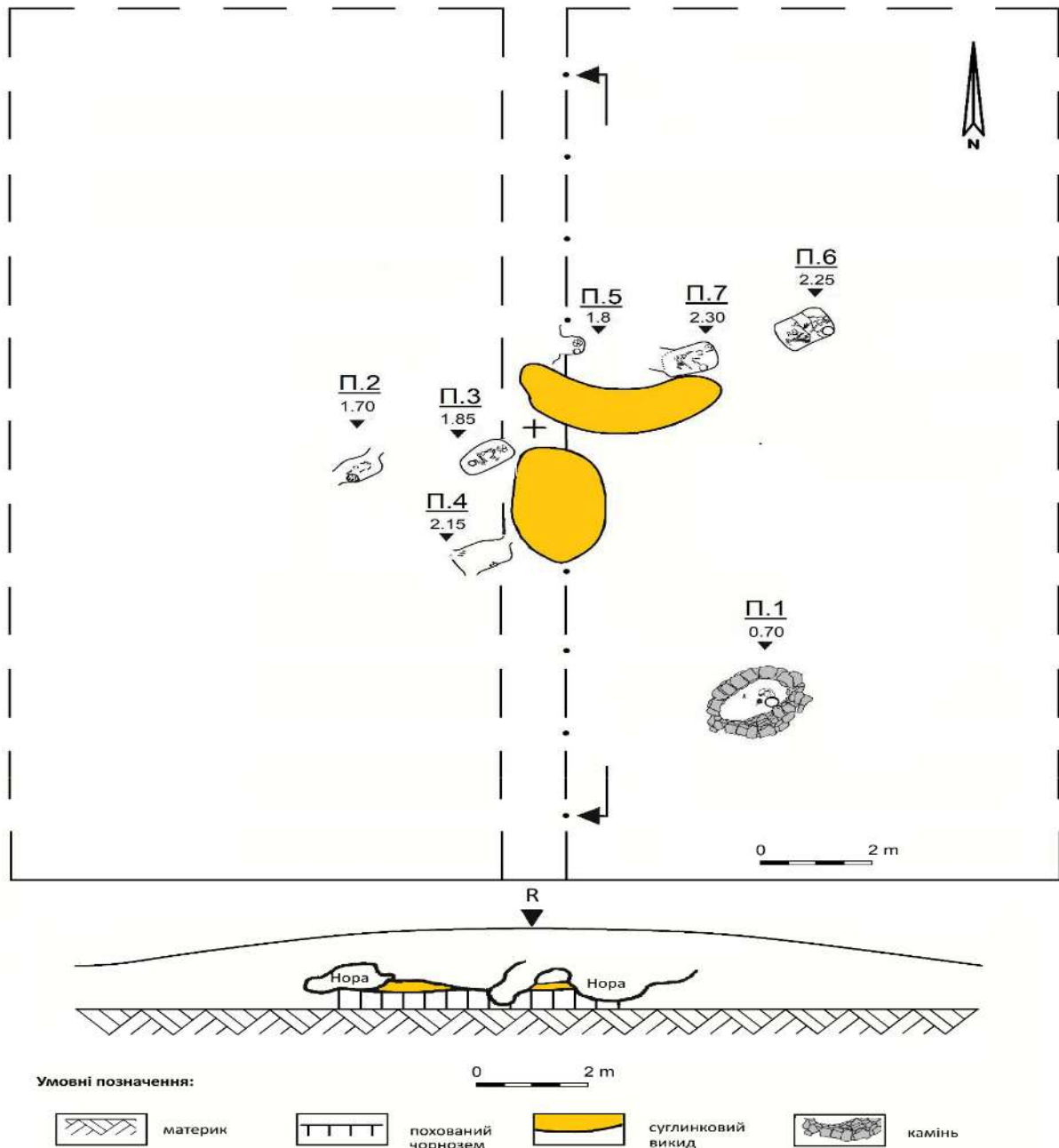


Рис. 3. Веденське, курган 1. Загальний план кургану та стратиграфічний профіль
Fig. 3. Vedenske, barrow 1. General plan of the mound and stratigraphic profile

1. Невелика глиняна ліпна посудина у формі банки. Зовнішній край вінець орнаментований короткими вдавленнями плоскої палички. Нижче вінець на посудині є низка таких самих глибоких вертикальних вдавлень. Поверхня посудини коричневого кольору з темними плямами. Зовні та зсередини простежуються дуже тонкі розчоси здебільшого горизонтально. Розміри: висота 9,3 см, діаметр вінець 10,9 см, діаметр дна 8,2 см (Рис. 4, 7).

Поховання № 3 (Рис. 4, 8, 9) було виявлено на відстані 0,9 м від центру, під кутом 226°, на рівні 1,85 м від R. Поховальна споруда – овальна яма у материковому суглинковому шарі, розмірами 0,95×0,55 м. Яма спрямована довгою віссю за лінією південний захід – північний схід. На дні знаходився кістяк підлітка, скорчено на лівому боці, головою на північний схід. Ноги зігнуті в колінах під гострим кутом, кисті рук (зруйновані гризунами), ймовірно, перебували перед обличчям. Біля ніг похованого знаходилася керамічна посудина.

1. Керамічний ліпний горщик присадкуватих пропорцій із трохи відігнутими назовні вінцями та опуклими стінками, що плавно переходять у дно. Зовнішні краї вінець орнаментовано короткими вдавленнями плоскої палички; орнамент місцями затертий. Нижче вінець, по плічках посудини, плоскою паличкою прокреслено ламану лінію – зигзаг. Навколо по тулубу посудини гострим предметом нанесено насічки, які формують п'ять хрестиків. Орнамент виконаний недбало. Поверхня посудини світло-коричневого кольору з темними плямами, внутрішня поверхня темно-сіра. Зовні та всередині є невиразні розчоси. У керамічній масі домішки піску і товченої черепашки. Розміри: висота 8,8 см, діаметр вінець 13,8 см, діаметр дна 9,2 см (Рис. 4, 9).

Поховання № 4 (Рис. 4, 10) було виявлено на відстані 2,8 м від центру, під кутом 198°, на рівні 2,15 м від R. Поховальна споруда – прямокутна яма із закругленими кутами у материковому суглинковому шарі, розмірами 1,0×0,6 м. Яма спрямована довгою віссю за лінією північний схід – південний захід. Поховання майже повністю зруйноване норами. На дні та в заповненні ями виявлено кілька кісток підлітка.

Поховання № 5 (Рис. 4, 11, 12) було виявлено на відстані 2,0 м від центру, під кутом 16°, на рівні 1,8 м від R. Поховальна споруда – овальна яма, значна частина поховання зруйнована норами. У збереженій східній частині поховання виявлено кістки черепа людини та керамічну посудину.

1. Керамічний ліпний горщик струнких пропорцій з округлим ребром. Вінця місцями заокруглені та трохи відігнуті назовні. Біля дна чітко виділена закраїна. Посудина орнаментована відбитками гребінчастого штампа. Під вінцями й по ребру нанесені дві паралельні лінії, між якими розташовані косинці, виконані потрійними лініями. Поверхня посудини світло-коричнева з темними плямами нагару. Внутрішня поверхня оброблена розчосами. Розміри: висота 13,6 см, діаметр вінець 16,0 см, діаметр боків 19,0 см, діаметр дна 10,5 см (Рис. 4, 12).

Поховання № 6 (Рис. 4, 13, 14) було виявлено на відстані 5,25 м від центру, під кутом 64°, на рівні 2,25 м від R. Поховальна споруда – прямокутна яма із закругленими кутами у материковому суглинковому шарі, розмірами 0,85×0,6 м. Яма спрямована довгою віссю за лінією північний схід – південний захід. На дні ями лежав кістяк дорослої людини, скорчено на лівому боці, головою на північний схід. Руки зігнуті в ліктях, кистями перед обличчям. Ноги сильно зігнуті в колінах, підтягнуті до живота. Середня частина поховання порушена норами. У східному кутку ями знаходилася керамічна посудина.

1. Ліпна глиняна банка. Устя широке, край посудини по верхньому зрізу орнаментований вдавленнями порожнистої трубочки. Зовнішній бік вінець прикрашений низкою коротких косих вдавлень. По тулубу нанесено низку косих

довгих насічок. Посудина коричневого кольору з чорними плямами. Біля дна закраїна, що намітилася. Розміри: висота 9,8 см, діаметр вінець 15,3 см, діаметр дна 9,5 см (Рис. 4, 14).

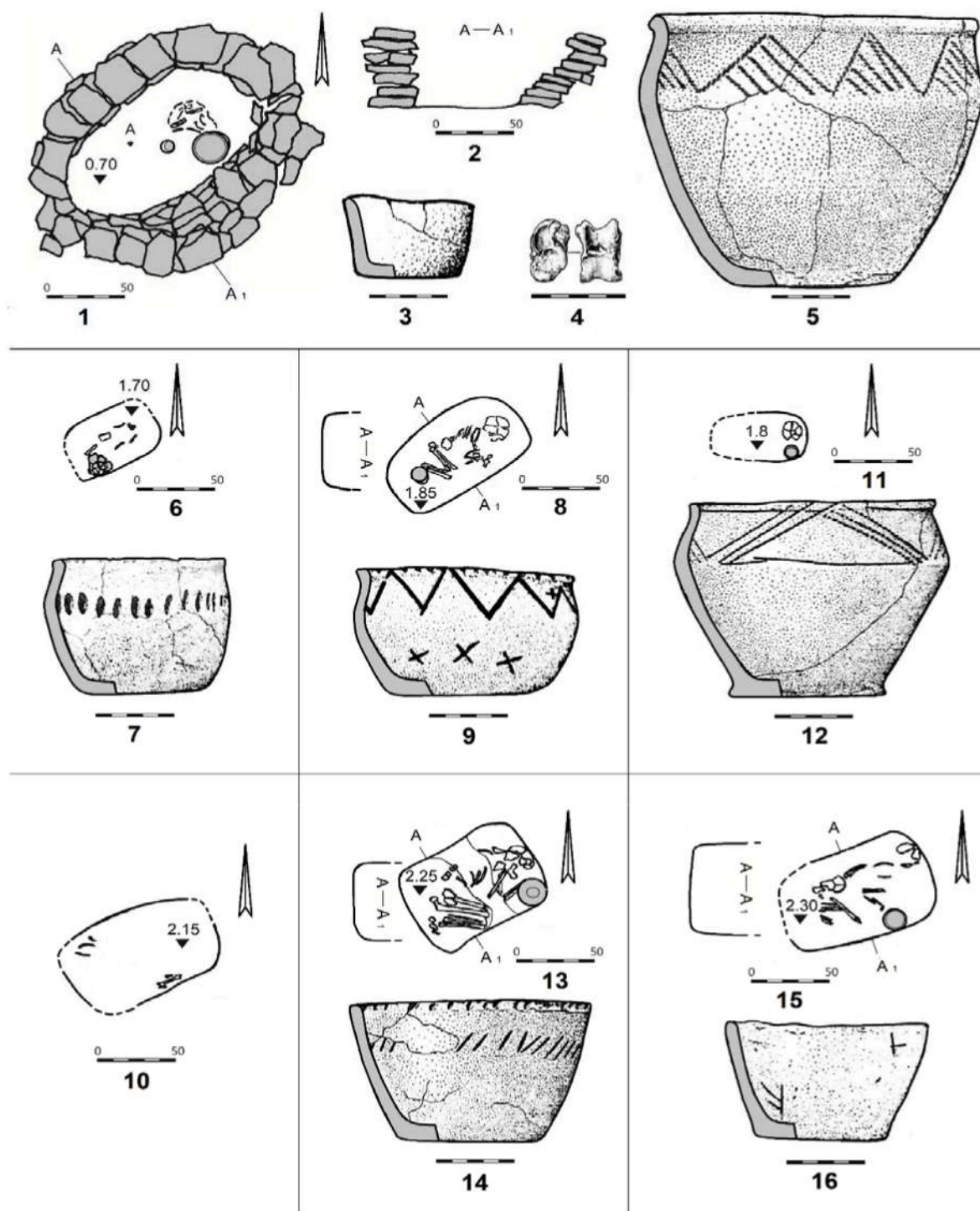


Рис. 4. Веденське, курган 1: 1-5 – поховання 1; 6-7 – поховання 2; 8-9 – поховання 3; 10 – поховання 4; 11-12 – поховання 5; 13-14 – поховання 6; 15-16 – поховання 7
 Fig. 4. Vedenske, barrow 1: 1-5 – burial 1; 6-7 – burial 2; 8-9 – burial 3; 10 – burial 4; 11-12 – burial 5; 13-14 – burial 6; 15-16 – burial 7

Поховання № 7 (Рис. 4, 15, 16) було виявлено на відстані 3,2 м від центру, під кутом 58°, на рівні 2,3 м від R. Поховальна споруда – прямокутна яма із закругленими кутами у материковому суглинковому шарі, розмірами 1,0×0,6 м. Яма спрямована довгою віссю за лінією північний схід – південний захід. Західна стінка поховання і кістки похованого частково зруйновані гризунами. На дні ями лежав кістяк підлітка, скорчено, на лівому боці, головою на північний схід. Руки зігнуті в ліктях, біля кистей знаходилася керамічна посудина.

1. Ліпна глиняна банка, світло-коричневого кольору. Випал нерівний, у керамічній масі домішка товченої черепашки. Поверхня шорстка, подекуди простежуються розчоси. Посудина не орнаментована. Розміри: висота 8,3 см, діаметр вінець 13,4 см, діаметр дна 9,0 см (Рис. 4, 16).

Культурно-хронологічна інтерпретація матеріалів. Обрядово-інвентарний комплекс всіх поховань кургану 1 з групи «Три брати» біля с. Веденське дозволяє віднести їх до зрубної культури доби пізньої бронзи. Накопичений і доступний авторам корпус джерел в цілому дає можливість розглянути комплекс поховань крізь призму створеного загального реєстру поховальних пам'яток зрубної культури Північного Приазов'я. Досягнення поставленої мети дозволить уточнити й систематизувати джерельну базу, дати всебічну формалізовано-статистичну характеристику поховальних пам'яток племен доби пізньої бронзи Північного Приазов'я за даними дослідженого некрополя.

Аналіз архівних матеріалів, звітної документації, а також польові спостереження, зроблені під час роботи техніки та горизонтальних зачисток, дали можливість зробити наступні спостереження. Кореляція глибин поховальних споруд з місцем розташування лінз суглинкових викидів на загальному плані кургану, дозволяє припустити, що основними (первинними) у кургані були поховання 4 та 7 (заглиблення у материковий суглинковий шар на 0,55 та 0,65 м відповідно). Попри достатню глибину поховання 3 (заглиблення у материковий суглинковий шар на 0,7 м), відсутність лінзи суглинкового викиду з ями не дозволяє вважати його основним. Решта поховань також були впускними (вторинними), оскільки були споруджені в чорноземному насипу кургану або в похованому ґрунті перед материковим суглинковим шаром.

Одним з авторів було проведено аналіз топографічного розташування курганів Північного Приазов'я з урахуванням виділення чотирьох зон. Зональний розподіл зумовлено ступенем віддаленості від значних джерел прісної води й пов'язано з ландшафтним перетином місцевості. III зона характеризується розташуванням на других надзаплавних терасах, вододільних гребнях або краях вододільних плато та видаленням від річки до 10 км. Аналіз топографічного розміщення курганних могильників дозволив виявити ситуацію, коли найбільш насиченою виявилася саме III зона, в якій було зосереджено близько 80% курганів.

Тяжіння курганів зрубної культури до підвищених ділянок місцевості (гребні вододілів, високі миси й краї вододільних плато) є загальновідомим. Спостерігається досить чітка залежність розміщення поховальних пам'яток всього Північного Приазов'я від джерел прісної води й палеокліматичних змін. Цей показник зазнавав певних якісних змін в часі. Аналіз топографічного розміщення поховань зрубної культури Північного Приазов'я за горизонтами дозволив виявити деяку динаміку та хронологічні відмінності. Так, 73,1% поховань II хронологічного горизонту були здійснені в III топографічній зоні (Забавин, 2012).

Для пам'яток зрубної культури Північного Приазов'я характерні певні принципи розміщення поховань у кургані. У всіх відомих випадках могили займали центральні частини курганів і південні сектори насипів. Для кургану, дослідженого біля

с. Веденське, більшою мірою простежується лінійне планування. Могильні споруди розташовувалися рядами (окрім поховання 1), які орієнтовані в широтному напрямку з деяким відхиленням за лінією південний захід – північний схід. Можна припустити, що практичне здійснення впорядкованого розташування могил в кургані, що виключає можливість взаємного порушення і перекриття поховань, досягалося завдяки наявності якихось зовнішніх ознак, які не збереглися або археологічно не простежено (невеликі земляні горбки, окремі камені, дерев'яні конструкції тощо). Свого часу дослідники, спираючись на дані стратиграфії, дійшли висновку, що принцип лінійного планування могил в зрубних могильниках є більш пізнім в порівнянні з радіальним (Литвиненко, 1994, с. 91). Це зауваження може бути непрямим свідченням приналежності досліджених поховань до пізніших хронологічних горизонтів.

Всі наведені поховання зрубною культури, окрім поховання 1, були влаштовані у звичайних ґрунтових ямах. В приазовських зрубних могильниках в ямах було влаштовано 88,2% поховань. Аналіз глибин могильних ям показує, що кількісно переважають споруди з глибинами до 1,0 м, причому незалежно від їхньої площі (Забавін, 2013). Обрядово-інвентарний комплекс поховань та якісні ознаки, що проявлялися у формі та пропорціях посудин, складі тіста, обробці поверхні й орнаментатії, дозволили віднести керамічний корпус поховань 2 – 7 зрубною культури Веденського могильника до II (розвиненого) горизонту могильників зрубною культури Північного Приазов'я (Забавін, 2019, с. 97, рис. 1).

Значною мірою приазовським курганам притаманна різноманітна кам'яна архітектура. На тлі звичайних ґрунтових ям вирізняються єдине поховання, влаштоване у кам'яній споруді. Для впускного поховання 1 кургану 1 Веденського могильника простежена горизонтальна кладка. Конструкцію Веденського поховання складено з вапнякового каміння невеликих розмірів. Дослідниками вже зазначалося, що спосіб кладки складних скринь, як правило, зумовлено характером доступного будівельного матеріалу. Так, відповідно до геологічних особливостей Донецького Кряжа, стіни всіх гробниць цього регіону являють собою багаточарові кладки плоских плит пісковика або інших сланців (Литвиненко 1994, рис. 57). Для Приазовської височини, багаті виходами гранітів, характерними є гробниці, споруджені саме з цього матеріалу. На теренах Приазовської низовини трапляються скрині, складені з черепашнику або вапняку, природна нерівність якого зумовлює деяку невпорядкованість кладки стін (Литвиненко, 2000, с. 3-4).

В Приазов'ї тип поховальних споруд в кам'яних скринях представлено 11,7% всієї вибірки (Забавін, 2013, с. 61). Кам'яні поховальні споруди за своїми конструктивними особливостями традиційно поділяються на три основні групи, серед яких складні конструкції належать до II та III груп (Литвиненко, 1992, с. 37-39). Друга група поховальних споруд – кам'яні скрині, зведені методом горизонтальної кладки стін з кам'яних блоків або плит, вже привертала пильну увагу дослідників (Гершкович, 1982; Литвиненко, 1992; 2000; Забавін 2013). Іноді дослідниками саме цей тип кам'яних гробниць називається цистами (лат. Cista, англ. Cist – кам'яний ящик або гробниця) (Литвиненко, 2000, с. 3-18; Цимиданов, 2004, с. 48) або кам'яними склепами (Отрошенко, 1981, с. 97). До розглядуваної групи належить 43 приазовських поховання, що становить 3,1% всього масиву або 27,4% всіх могил у кам'яних скринях (Забавін, 2013, с. 63).

Комплекси, здійснені в похованнях з різноманітними кам'яними конструкціями, в стратиграфічних колонках Північного Приазов'я майже у всіх випадках займали найвищі позиції. Кам'яні конструкції з'являються наприкінці II розвиненого горизонту. Це простежено завдяки певним якісним змінам в часі, що проявлялися у формі та

пропорціях посудин керамічного комплексу другого горизонту, складі тіста, обробці поверхні й орнаментатії. Однак більшість поховань з різноманітними кам'яними конструкціями віднесено дослідниками до III пізнього горизонту. До пізнього горизонту також віднесено основну масу поховань у насипах курганів, що також займали самі верхні позиції в стратиграфічних колонках (Литвиненко, 1992, с. 42; 1999, с. 19; Забавин, 2013, с. 67).

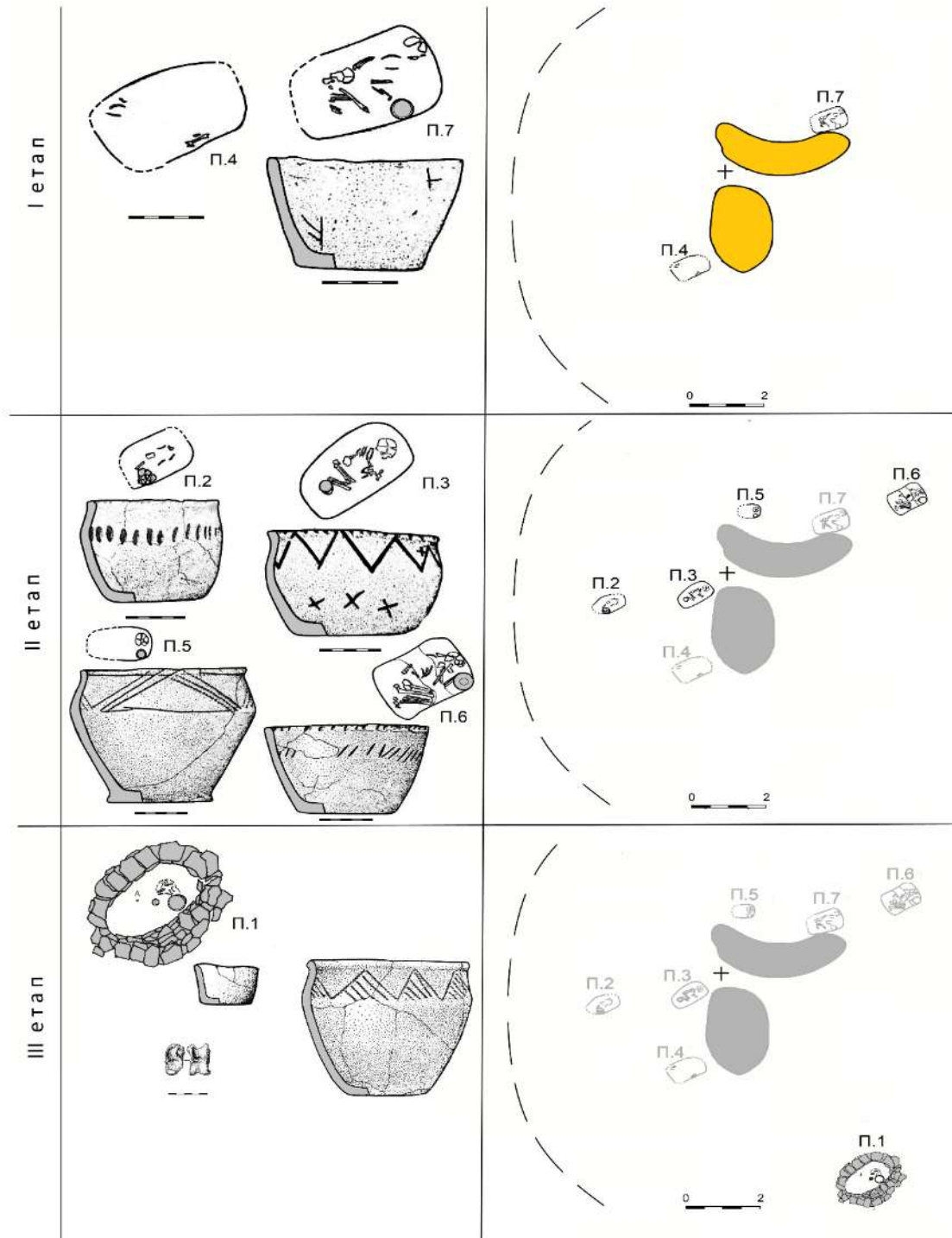


Рис. 5. Веденське, етапи функціонування кургану 1
 Fig. 5. Vedenske, stages of functioning of the barrow number 1

За обрядом кремації здійснено 24 приазовських поховання (1,8% розподіленого за горизонтами масиву), всі вони належать до пізнього періоду існування зрубної культури Північного Приазов'я: 16 (2,0%) комплексів віднесено до II горизонту, 8 (1,6%) – до III горизонту. У Приазов'ї відомий лише один випадок кремації на місці, у решти випадків поховання здійснювалися за обрядом кремації, коли тіло небіжчика спалювалося на стороні, а потім до могили поміщалися кремовані рештки. У всіх відомих випадках кремації займали верхнє стратиграфічне положення в курганах. На користь цього твердження побічно також може свідчити той факт, що в 14 випадках (58%) поховання, що містили кремовані рештки, були здійснені у відносно рідкісних могильних спорудах – цистах і кам'яних скринях різної конструкції. Як зазначалося, існування подібних кам'яних конструкцій припадає на кінець розвинутого – початок пізнього горизонту (Литвиненко, 1999, с. 17).

Не суперечить результатам аналізу й факт наявності в похованні I керамічної посудини, прикрашеної під вінцями валиком. Керамічна серія саме III хронологічного горизонту характеризується поширенням рельєфної орнаменталії посуду одинарними (рідше двома) наліпними напівкруглими або овальними в перетині валиками під краєм вінця та по плічках (Литвиненко, 1999, с. 17; Забавін, 2019, с. 98).

Таким чином, стратиграфічні спостереження та аналіз обрядово-інвентарного комплексу Веденського могильника дозволили з певною часткою ймовірності встановити послідовність здійснених в ньому поховань та виокремити три етапи функціонування кургану. Колонку відносної хронології кургану I можна відобразити у наступному вигляді (Рис. 5).

Висновки. Таким чином, аналіз обрядово-інвентарного комплексу всіх поховань кургану I з групи «Три брати», дослідженого у польовий сезон 1987 року біля с. Веденське, дозволив віднести їх до зрубної культури доби пізньої бронзи. Накопичений і доступний авторам корпус джерел в цілому дав можливість розглянути комплекс поховань крізь призму створеного загального реєстру поховальних пам'яток зрубної культури Північного Приазов'я. Досягнення поставленої мети дозволило уточнити й систематизувати джерельну базу, дати всебічну формалізовано-статистичну характеристику поховальних пам'яток племен доби пізньої бронзи Північного Приазов'я за даними дослідженого некрополя.

На підставі курганної порівняльної стратиграфії та типологічного аналізу обрядово-інвентарного комплексу було з певною часткою ймовірності встановлено послідовність спорудження поховань в насипу, виокремлено три горизонти функціонування кургану, які відповідають основним хронологічним етапам виникнення та розвитку могильника зрубної культури.

Бібліографічний список

- Братченко, С.Н., Писларий, І.А., Зарайская, Н.П., Горелик, А.Ф., Дубовская, О.Р., Шилов, Ю.А., Гершкович, Я.П., Смирнов, А.М., Константинеску, Л.Ф., Швецов, М.Л., Балонов, Ф.Р. и Самойленко, В.Г., 1976. *Отчет Второй Северскодонецкой экспедиции об археологических исследованиях в Донецкой и Ворошиловградской областях в 1976 г.* Науковий архів Інституту археології НАН України. Фонд 64, спр. 1976/106.
- Гершкович, Я.П., 1982. Про кам'яні поховальні споруди зрубної культури Північно-Східного Приазов'я. *Археологія*, 41, с. 15-21.
- Горбенко, М.О., 1997. Дослідження неординарного зрубного поховання біля с. Безіменне. В: *V Міжнародна археологічна конференція студентів та молодих вчених*. Київ, с. 86-87.

- Горбов, В.Н., 1996. Раннесрубные поселенческие комплексы Северо-Восточного Приазовья. В: *Донно-Донецкий регион в системе древностей эпохи бронзы восточно-европейской степи и лесостепи*. Воронеж, с. 66-69.
- Горбов, В.Н., 1997. Две традиции применения камня в домостроительстве позднего бронзового века. *Археологический альманах*, 6, с. 145-162.
- Горбов, В.Н., Клименко, В.Ф. и Усачук, А.Н., 1991. *Отчет о полевых исследованиях Новоазовской археологической экспедиции в 1991 г.* Науковий архів Інституту археології НАН України. Фонд 64, спр. 1991/121.
- Горбов, В.Н. и Усачук, А.Н., 1988. *Отчет о полевых исследованиях Новоазовской археологической экспедиции в 1988 г.* Науковий архів Інституту археології НАН України. Фонд 64, спр. 1988/201.
- Забавин, В.О., 2012. Топографические и ландшафтные особенности размещения курганов срубной культуры Северного Приазовья. *Донецкий археологический сборник*, 16, с. 100-107.
- Забавин, В.О., 2013. Характеристика погребальных сооружений срубной культуры Северного Приазовья. *Донецкий археологический сборник*, 17, с. 56-78.
- Забавин, В.О., 2019. Керамический комплекс срубной культуры Північного Приазов'я. *Донецкий археологический сборник*, 22, с. 90-101.
- Кульбака, В.К., Забавин, В.О. и Небрат С.Г., 2009. Курган срубной культуры у с. Коминтерново. *Гілея*, 29, с. 136-141.
- Кульбака, В. та Качур, В., 2002. *Давні індоєвропейці України в світлі новітніх археологічних досліджень*. Маріуполь.
- Литвиненко, Р.А., 1992. Погребальные сооружения срубной культуры Подонцовья и Северо-Восточного Приазовья. *Донецкий археологический сборник*, 1, с. 29-46.
- Литвиненко, Р.А., 1994. *Срубная культура бассейна Северского Донца (по материалам погребальных памятников)*: дис. ... канд. ист. наук. Науковий архів Інституту археології НАН України. Фонд 12, оп. 2, спр. 750.
- Литвиненко, Р.А., 1999. Периодизация срубных могильников Северо-Восточного Приазовья. В: *Древности Северо-Восточного Приазовья*. Донецк, с. 4-23.
- Литвиненко, Р.О., 2000. Похоронення зрубної культури в кам'яних гробницях з горизонтальною кладкою стін. *Археологія*, 4, с. 3-18.
- Отрощенко, В.В., 1981. *Срубная культура Степного Поднепровья (по материалам погребальных памятников)*: дис. ... канд. ист. наук. Науковий архів Інституту археології НАН України. Фонд 12, оп. 1, спр. 598.
- Посредников, В.А. и Кравец, Д.П., 1992. К вопросу об обряде кремации у срубных племен Донбасса. *Донецкий археологический сборник*, 1, с. 47-56.
- Шаповалов, Т.А., Кравец, Д.П., Привалов, А.И., Посредников, В.А., Кульбака, В.К., Косиков, В.А., Евглевский, А.В. и Подобед, В.А., 1987. *Отчет об археологическом исследовании курганов в Донецкой обл. в 1987 г.* Науковий архів Інституту археології НАН України. Фонд 64, спр. 1987/130.

References

- Bratchenko, S.N., Pislarij, I.A., Zarajskaya, N.P., Gorelik, A.F., Dubovskaya, O.R., Shilov, Yu.A., Gershkovich, Ya.P., Smirnov, A.M., Konstantinesku, L.F., Shvecov, M.L., Balonov, F.R. and Samoilenko, V.G., 1976. *Otchet Vtoroj Severskodoneckoj ekspedicii ob arheologicheskikh issledovaniyah v Doneckoj i Voroshilovgradskoj oblasti v 1976 g.* [Report of the Second Seversk-Donetsk Expedition on archaeological research in Donetsk and Voroshilovgrad regions in 1976]. Scientific

- archive of the Institute of Archeology of the NAS of Ukraine. Fund 64, file 1976/10b. (in Russian).
- Gershkovych, Ya.P., 1982. Pro kamiani pokhovalni sporudy zrubnoi kultury Pivnichno-Skhidnoho Pryazovia [On the stone burial structures of the Zrubna culture of the North-Eastern Azov Region]. *Arheologia*, 41, pp. 15-21. (in Ukrainian).
- Gorbenko, M.O., 1997. Doslidzhennia neordynarnoho zrubnoho pokhovannia bilia s. Bezimmenne [Research of an extraordinary Zrubna culture burial near the village of Bezimmenne]. In: *V Mizhmarodna arkheolohichna konferentsiia studentiv ta molodykh vchenykh*. Kyiv pp. 86-87. (in Ukrainian).
- Gorbov, V.N., 1996. Rannesrubnye poselencheskie komplekxy Severo-Vostochnogo Priazov'ya [Early Zrubna culture settlement complexes of the North-Eastern Azov region]. In: *Donno-Donckij region v sisteme drevnostej epohi bronzy vostochno evropejskoj stepi i lesostepi*. Voronezh, pp. 66-69. (in Russian).
- Gorbov, V.N., 1997. Dve tradicii primeneniya kamnya v domostroitel'stve pozdnego bronzovogo veka [Two traditions of stone use in Late Bronze Age house building]. *Arheologicheskij al'manah*, 6, pp. 145-162. (in Russian).
- Gorbov, V.N, Klimenko, V.F. and Usachuk, A.N., 1991. *Otchet o polevyh issledovaniyah Novoazovskoj arheologicheskoy ekspedicii v 1991 g.* [Report on field research of the Novoazovsk archaeological expedition in 1991]. Scientific archive of the Institute of Archeology of the NAS of Ukraine. Fund 64, file 1991/121. (in Russian).
- Gorbov, V.N. and Usachuk, A.N., 1988. *Otchet o polevyh issledovaniyah Novoazovskoj arheologicheskoy ekspedicii v 1988 g.* [Report on field research of the Novoazovsk archaeological expedition in 1988]. Scientific archive of the Institute of Archeology of the NAS of Ukraine. Fund 64, file 1988/201. (in Russian).
- Kulbaka, V. and Kachur, V., 2002. *Davni indoievropeitsi Ukrainy v svitli novitnykh arkheolohichnykh doslidzen* [The Ancient Indo-Europeans of Ukraine in the Context of Recent Archaeological Research]. Mariupol. (in Ukrainian).
- Kulbaka, V.K., Zabavin, V.O. and Nebrat S.G., 2009. Kurgan srubnoj kul'tury u s. Kominternovo [Kurgan of the Srubna culture near Kominternovo village]. *Hileia*, 29, pp. 136-141. (in Russian).
- Lytvynenko, R.A., 1992. Pogrebalnye sooruzheniya srubnoj kultury Podoncovya i Severo-Vostochnogo Priazov'ya [Funerary structures of the Srubna culture of Donets and North-Eastern Azov region.]. *Doneckij arheologicheskij sbornik*, 1, pp. 29-46. (in Russian).
- Lytvynenko, R.A., 1994. *Srubna kultura basseyna Severskogo Dontsa (po materialam pogrebalnykh pamyatnikov)* [The Srubna culture of the Seversky Donets basin (based on funerary materials)]. Dissertation thesis. Scientific archive of the Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine. Fund 12, description 2, file 750. (in Russian).
- Litvinenko, R.A., 1999. Periodizaciya srubnyh mogil'nikov Severo-Vostochnogo Priazov'ya [Periodisation of cemeteries of the Srubna culture of the North-Eastern Azov region]. In: *Drevnosti Severo-Vostochnogo Priazov'ya*. Donetsk, pp. 4-23. (in Russian).
- Lytvynenko, R.O., 2000. Pokhovannia zrubnoi kultury v kamianykh hrobnytsiakh z horyzontalnoiu kladkoiu stin [Burials of the Zrubna culture in stone tombs with horizontal masonry walls]. *Arheologia*, 4, pp. 3-18. (in Ukrainian).
- Otroschenko, V.V., 1981. *Srubna kultura Stepnogo Podneprov'ya (po materialam pogrebalnykh pamyatnikov)* [The Srubna culture of the Steppe Dnieper region (based on funerary materials)]. Dissertation thesis. Scientific archive of the Institute of

- Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine. Fund 12, description 1, file 598. (in Russian).
- Posrednikov, V.A. and Kravec, D.P., 1992. К вопросу об обряде кремации у срубных племен Донбасса [On the question of cremation rites among the Sрубna tribes of Donbass]. *Doneckij arheologicheskij sbornik*, 1, pp. 47-56. (in Russian).
- Shapovalov, T.A., Kravec, D.P., Privalov, A.I., Posrednikov, V.A., Kul'baka, V.K., Kosikov, V.A., Evglevskij, A.V. and Podobed, V.A., 1987. *Otchet ob arheologicheskoy issledovanii kurganov v Doneckoj obl. v 1987 g.* [Report on archaeological research of kurgans in Donetsk region in 1987]. Scientific archive of the Institute of Archeology of the NAS of Ukraine. Fund 64, file 1987/130. (in Russian).
- Zabavin, V.O., 2012. Topograficheskie i landshaftnye osobennosti razmeshcheniya kurganov sрубnoj kul'tury Severnogo Priazov'ya [Topographical and landscape features of the location of kurgans of the Timber-grave culture of the North Azov-sea region]. *Donetskyi arkheolohichnyi zbirnyk*, 16, pp. 100-107. (in Russian).
- Zabavin, V.O., 2013. Charakteristika pogrebalnyh sooruzhenij sрубnoj kul'tury Severnogo Priazov'ya [Characteristics of grave constructions of Timber-grave culture of the North Azov-sea region]. *Donetskyi arkheolohichnyi zbirnyk*, 17, pp. 56-78. (in Russian).
- Zabavin, V.O., 2019. Keramichnyi kompleks zрубnoi kul'tury Pivnichnoho Pryazovia. [Funerary ceramic complex of Zрубna culture of Northern Azov]. *Donetskyi arkheolohichnyi zbirnyk*, 22, pp. 90-101. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 08.03.2024 р.

V. Zabavin
S. Nebrat

THE BARROW OF ZRUBNA CULTURE OF THE "THREE BROTHERS" GROUP NEAR THE VILLAGE OF VEDENSKE (BASED ON V. KULBAKA'S EXCAVATIONS)

The article presents the materials of the study of the Late Bronze Age Zрубna culture barrow from the "Three Brothers" mound group near the village of Vedenske in the south of Donetsk region of Ukraine. The article substantiates the relevance of published materials obtained during the research in the North Azov region in 1987 headed by V. Kulbaka, due to the threat to the historical heritage of Ukraine and its cultural values, as well as the state of archaeological heritage during the war.

The ritual and inventory complex of burials is considered through the prism of the created general register of burial cities of the Zрубna culture of the North Azov region. This made it possible to clarify and systematise the source base, give a comprehensive formalised statistical description of the burial monuments according to the data of the studied necropolis, and consider some technological features of the construction of stone tombs of the Zрубna culture. On the basis of the barrow comparative stratigraphy and typological analysis of the ritual and inventory complex, three stratigraphic horizons were identified, which correspond to the main chronological stages of emergence and development of the Zрубna culture barrow. Stratigraphic observations and analysis of the ceremonial and inventory complex of burials allowed to establish the sequence of their construction in the mound with a certain degree of probability.

All the burials of the mound, except for burial 1, were arranged in ordinary soil pits. The ceremonial and inventory complex of the burials and the qualitative features manifested

in the shape and proportions of the pottery, the composition of the ceramic mass, surface treatment and ornamentation allowed us to assign the ceramic corpus of burials 2-7 to the II (developed) horizon of the Zrubna culture cemeteries of the North Azov region. To a large extent, the Azov burial mounds are characterised by a variety of stone architecture. A single burial in a stone structure stands out against the background of ordinary soil pits.

The burial structure of grave 1 is a stone tomb built by horizontal masonry. The structure of the tomb is made of small limestone stones. The complexes made in burials with various stone structures occupied the highest positions in the stratigraphic columns of the North Azov region in almost all cases. Most of the burials with various stone structures were attributed by researchers to the III (late) horizon of the Zrubna culture cemeteries of the North Azov region. The ceramic series of the third chronological horizon is characterised by the spread of relief ornamentation of pottery, with single (rarely two) adhesive semi-circular or oval rollers under the edge of the rim and along the shoulders. The results of the analysis do not contradict the traced cremation rite in the stone tomb. In all known cases, cremations also occupied the upper stratigraphic position in Azov mounds.

Keywords: *North Azov region, archaeological research, Late Bronze Age, Zrubna culture, cultural-historical (archaeological) heritage, mound, barrow, stone architecture.*